

БУРНИ ДОГАЂАЈИ СМЕЊИВАЛИ СУ СЕ ИЗ САТА У САТ

Ја нисам те 1941. годане у Ужичкој републици био на партизанским функцијама да бих имао шири увид у догађаје. Једноставно, био сам један од више хиљада бораца њених, један од оних који је ишао тамо где су га претпостављени слали и када су имали поверење да му задатак даду.

Сећања, дакако, има. То су били богати и бурни дани. Згуонути. Много тога сабијено је у мало дана. Тешко је из тог мозаика догађаја издвојити баш оно што би данас било вредно помена. Утолико пре што су се догађаји смењивали из сата у сат и тако рећи јурили један другог. Већином оу ишли мимо мене, а само покатак и са мном у њима. Ипак, издвојићу неке епизоде, па ако заолужују пажњу, добро је.

Како је извршена мобилизација у Ужицу 1941.

У вртлоту дневних збивања обрео сам се на задатку у ужичкој Команди места. У ослобођеном граду нисам ни два дана провео у чети када ме позва Алекса Дејовић. Даде ми цедуљицу и рече:

— Јави се Вуколи Дабићу у Команду места! Понеси пушку. Кад обавиш задатак, врати се у чету!

Алекса је у то време био члан Окружног комитета СКОЈ-а и комесар чете, ако не већ и заменик комесара батаљона. Њему сам се јавио приликом ступања у чету по налогу Наде Вуковић, члана ОК СКОЈ-а и секретара Актива СКОЈ-а, коме сам ја припадао.

Командант места Вукола Дабић кратко ми саопшти да ћу радити на мобилизацији и да ће ми радно место бити у кругу старе касарне.

Било је то 27. септембра 1941.

Када сам дошао на задатак, тамо сам затекао Милију Ђурића. Он је још пре тога био запослен у Општини и када ое јавио на дужност 24. септембра, секретар Градског НОО Мишо Ковачевић дао му је задатак да припрема материјале за мобилизацију. ЈЛта се радило пре мог доласка није ми познато, али зна се да јб

истог дана када је Ужице ослобођено, то јест 24. септембра, велики број чланова СКОЈ-а и напредних омладинаца, радника, па и сељака млађих годишта похрлио у седиште Штаба одреда, да се пријави у партизане. Многи су примљени одмах. Међутим, прилив је био ове већи, особито после објављивања прве наредбе команданта Ужичког партизанског одреда о општој мобилизацији, на дан 25. септембра. Послови су се разгранали па је задатак око мобилизације пребачен на Команду места и градоки Народно-слободилачки одбор.

Из сачуваних докумената из тог периода види се да је при Градском НОО формирана Секција за мобилизацију, односно Војна секција, која је радила под директним руководством Штаба одреда и Команде места. Није ми познато ко је ове био члан те секције, али је сигурно да су били Вукола Дабић и Мишо Ковачевић. Милија и ја смо били извршиоци послова у тој Секцији.

Првих неколико дана радили смо у кругу Касарне. Ту, одмах поред наших столова, који су били изнети напоље, било је и складиште оружја и муниције, па смо га добијали без неке велике процедуре. Само је Вукола Дабић морао свако вече да потписује реверс на издате пушке и муницију. Наш задатак је био да свакога упишемо у мобилизациони списак, да му предамо пушку и по десет метака. Потом су их преузимали курири Штаба одреда и групно водили, чини ми се, у зграду Гимназије, на даљи распоред.

Тако, колико досежу сећања Милије Ђурића и моја, можемо рећи, да мобилизација у Ужицу није трајала само један дан, већ више. По нашој рачуници, укупно седам дана,

У почетку је било право задовољство радити овај посао. Владала је другарска атмосфера, пријатно борачко расположење. Тако је било ове док четници нису издејствовали код Команде одреда да и они врше мобилизацију и то баш ту, поред нас, у Кругу. Тада је настао кошмар. Увидевши да је прилив код нас већи, свим оилама су настојали да људе приволе њима. Ко се ове није тада врзмао око нас! Највише је било старијих ужичких интелектуалаца. Многе нисам познавао. Сећам се само учитеља Ђока Ноћковића и железничара Будимира Прљевића. Од млађих: учитеља Димитрија Вучићевића и ђака Учитељске школе Александра Пашића и Милорада Јовановића званог Кинез.

Са наше стране нас је обилазио највише Вукола Дабић, а повремено и секретар ОК КП Жељо Ђурић. Чак је и он био принуђен да интервенише против четничких подвала, те једном, како се сећа Милија Ђурић, одржа запаљив говор у коме је нагласио да партизани и четници иду заједно, али се деле на међи: ићи у борбу или не!

Све је то долазило отуд што је разлика у приступу мобилизацији била велика. Ми смо свакога ко се пријавио у партизане

наоружалои и послали у јединице. Четници су своје уводили у кшиге, давали им објаве и пуштали их кућама. Наводно, позваће их кад устреба. Њихов циљ, очигледно, и није била мобилизација за борбу против окупатора, већ, пре свега, да спрече прилив у партизане.

Уосталом, они нису тих дана ни имали неког успеха. За три четири дана у Ужицу је одржано неколико зборова, митинга и других скупова са омладином, радницима, железничарима, занатлијама и другим категормјама становништва. После сваког скупа Милија и ја имали смо пуне руке посла. Чак смо у извесним тренуцима добијали и помоћ, па је тако, пре него што је добио распоред у Уметничку чету, дан-два с нама радио и Миленко Ђурић, а и још неки другови. За то време четнички мобилизацијски стозврјао је тако рећи празан.

Завршни чин мобилизације обављен је 2. октобра. Овоме је претходила друга наредба команданта Ужичког партизанског одреда од 30. септембра. И ова наредба, као и она прва, сачувана је до данас. У тексту, између осталог, стоји да се сви мушкарци од 18 до 40 година, закључно, сматрају мобилисаним, те се, уколико већ нису мобилисани, имају пријавити својим мобилизационим комисијама... За обвезнике среза ужичког одређено је мобилизационо место у кругу старе касарне, за 2. октобар 1941 у 8 часова,

Већ из реченице да се мобилисаним сматрају они који још нису били мобилисани види се да су сећања Миљше Ђурића и моја тачна и да је мобилизација вршена више дана, а 2. октобар обављен је само завршним чин и, ако могу слободно је да се изразим, то је био дан мобилизације људи из села ужичког среза. > граду је мање-више било већ све готово. Тога дана у 8 часова стигле су свега две мање градске групе, заостале од раније.

На још једно питање желим да бацим ново светло. Мада је у другој наредби стајало да ће се мобилизација обавити у кругу старе касарне, ми тога дана, 2. октобра, колико ме сећања служе нисмо радили ту, већ на пијаци, испред општинске зграде. То је отприлике, тамо где је сада центар Трга партизана. Четници, пак нису имали мобилизацијско место поред нас, као раније, већ кафеани, преко пута куће Лазића фотографа, с десне стране кад се иде од центра града према основној школи. Ту је било једно њихово уписно место. Да су имали још које у граду није и познато.

Када се саберу сва сећања и прегледају документа, може се иретпоставити да је Штаб Одред уочи 2. октобра променио место мобилизације. Вероватно су из претходних догађаја, који се одвијали на мобилизацијским местима у кругу касарне, извучене одређене поуке.

Према моме сећању, тај дан је протекао овако:

Рано ујутру изнели смо два стола, један дугачак, на кој,и смо наслагали пушке и муницију, а један мањи са уписним материјалима. Реверс за оружје потписао је Вукола Дабић дан раније, с тим што је остављена празнина за број пушака и муниције, што смо попунили по завршеном послу, вративши преостали вишак оружја у складишта, које се налазило у Кругу.

Милија Ђурић и ја омењивали омо се. Док је један уписивао имена и податке, други је читао број пушке и предавао је, са десет метака, сваком новопридошлом борцу. У упионим колонима били су подаци: име и презиме, година и место рођења, да ли је служио војоку, број пушке и количина метака.

Почело је тачно у 8 часова. Трајало је до близу поднева. Неке групе, пооебно из удаљених села, морали омо сачекивати. Групе су долазиле организовано. Једна, чини ми се из Потпећа, чак са својом сеоском „плек-музиком“, на челу! У свим селима су претходно били организовани зборови на којима су партизански активисти говорили о борби против окупатора. Ови активисти су се враћали заједно са групама из села у којима су боравили.

Колико ое сећам, тога дана, ту на пијаци није било никаквих говора ни агитовања ове до завршетка мобилизације.

О нашим „уконкурентима“ четницима нисмо имали података како им иде. Вероватно не бих никада ни сазнао где се налази Њихово упионо место да се није догодио један случај ,који је привукао моју пажњу. У очекивању последњгх група бројали омо преостале пушке кад зачуо жамор, ту недалеко од нас, жод Еснафске чесме. Притрчх да видим шта се дешава.

Група сељака, чини ми се из Дрежника, или неког од других околних села, предвођена нашим активистима, од којих је један био на коњу, била је већ на домаку нашег мобилизацијског места. Требало је само да скрене десно. Међутим, на раскрсници је заустави човек у наочарима, за кога сам каоније чуо да је судија и да се презива Гордић, али у презиме нисам данас сигуран. Углавном, био је оудија и члан четничког штаба за мобилизацију.

Зауставио је колону и почео да држи говор. Каоно сам стигао, па су ми у сећању остале само његове последње речи: „Према томе, браћо сељаци, ми и партизани ове радимо братоки и заједно. Свеједно је где ћете се пријавити. Ко код нас дође добија сбјаву и иде кући... Живела братска сарадња четника и партизша!“ . Тако заврши.

У том тренутку, уз повике „Живела!“ група коју су наши активисти довелиг поче да ое оопи. Од педесетак људи у колони оста свега десетак-дванаест, углавном млађих годишта. Они старији, привучени понудом да ће се одмах вратити кућама, приђоше судији и он их, уз театралне покрете, одведе право улицом, према њиховом уписном меет^

Вж је то хладан туш. Активисти нису имали времена да интервенишу, ни речима ни оружјем. Судија је тако добио „готове“ људе. А то што је прекршио све дошворе, ни глава да га заболи!

Касније се установило да је добро што са наше стране није било оштрије реакције. У тој несрећи, имало је и нечег доброг: у партизански одред ступили су они који су стварно желели да се боре против окупатора, а сам чин мобилизације добио је, у неку руку, демократски карактер, бар са партизаноке стране, није био акт строге принуде.

Брзо смо завршили са преосталим послом.

Још дан-два сређивали смо документацију. Посте тога је сам отишао на нови задатак, а послови даље, појединачне мобилизације, пренесени су у надлежност ГНОО и на њима је остао да ради само Милија Ђурић.

Прикупљање шиваћих машина од грађана за партизанску радионицу

Други посао на коме сам по посебном задатку радио неколико дана, био је, да тако кажем, војно обезбеђење у прикупљању шиваћих машина од грађана, а за потребе партизанске радионице.

Познато је, наиме, да је у тојку октобра у Ужицу организовано више партизанских радионица. Када ое ради о кројачкој, доеад је, углавном, писано да су шиваће машине доносили мајстори из својих радњи, а да су од појединих абација, који су их имали вишак, машине узимане на реверс. То је тачно, али мање је познато да је за кројачку радионицу око петнаест машина прикупљено од ужичких грађана.

За тај посао у градском Народноослободилачком одбору био је задужен одборник Михајло Пашић, ужички кафеџија. Ја сам му био придодат као војно обезбеђење.

На тај задатак послао ме Вукола Дабић. Пашића уопште дотад нисам познавао, а када омо се срели у канцеларији секретара ГНОО Миша Ковачевића, он ми први приђе, загрли ме и рече:

— Баш добро, Љубо, што ћемо неколико дана да радимо заједно.

Наступио је као да смо већ дугогодишњи познанци. Он је био врло непосредан човек и, како сам касније уочио, популаран у граду. А за овај задатак, како се то каже, душу дао!

Задатак наше „летеће“ групе био је да обиђемо извештан број грађана и да реквирирамо шиваће машине. Пашић, као одборник, ићи ће без оружја, а ја с пушком. Не зато да људима ули-

вамо страх па да машше без поговора дају, већ ради очувања ауторитета нове народне власти.

Пашић је већ имао припремљен списак грађана које треба да обиђемо. Био је откуцан у два примерка. Један је предао мени.

Није ми познато да ли је постојала још која група за скупљање шиваћих машина од грађана. Ми смо радили овако:

Неколико дана обилазили смо куће грађана по списку. Наилазили смо на изненађене домаћице, претежно на њихова двоумљења, али не и на отпор. Пашић је смиреним речима објашњавао потребу преузимања машина, није се односио надмено, наређивачки. Неке домаћице су машину предавале без речи, а неке су се пријављивале да раде с њом. Добро се сећам једне домаћице која је, без патетике, од срца, изјавила: „Ја ову моју машину много волим. Она је део мене. Ако она мора да иде, примите и менеГ.

Пашић је такве понуде прихватио, као и предлоге оних домаћица које су биле по занимању кројачице, а желеле су да за партизане раде код куће.

Реверсе за преузете машине потписивао је на лицу места одборник Пашић. Нисам сигуран да ли је на том папиру, поред печата, био и потпис секретара ГНОО. Миелим да није. Сећам се да сам чак и ја потписао два-три реверса, уместо Пашића, када је овај морао хитно да иде на седницу Одбора, а машине је требало преузети. Кад сам Пашићу рекао да ја нисам овлашћен да потпишем, он ми је, смејући се, одговорио да слободио потписујем, јер грађани воле кад се то потписује ту, пред њима, а не да добију унапред потписане формуларе.

Преузете шиваће машине превозили смо коњском запрегом до зграде Буарске школе. Тамо је била смештена кројачка радионица, Мислим да смо те машине предавали Раденку Стефановићу, који се потписивао на списку који је био код мене. У ствари, шиваће машине сам предавао ја, јер је Пашић обично одлазио у Одбор. Ово знам по томе што ми је једном Раденко, који је био склон шали, кад је видео да смо за сваку машину везали канапом парче картона и означили број и влаоника, добацио: „Ово је, сигурно, Пашићев патент! Реци му да је сигуран, као и он. Па, ово се може лако откинути!"

Раденкова радња је пре рата била недалеко од Пашићеве кафане. Они су били добри другови. Шалили су се међу собом. Кад сам Пашићу пренео Раденкову „поруку", он домишљато рече: „Реци ти њему следећи пут да он мора добро да води рачуна како ради, јер ћу му, као одборник, доћи у контролуГ. Раденко је и на то доскочио: „Чудна ми чуда, одборник не може да контролише одборника., Ја сам ове њихове шале преносио када сам видео да верад дух те људе није напуштао ни у часовима највеће одговорности и рада.

Желео бих да изнесем још два доживљаја из ове акције.

На шиску поседника шиваћих машина била је и породица Матић. Права партизанска породица! Троје деце: Вера, Нада и Бошко у партизанима. Најмлађи Филип, још дете. Познавао сам само Наду. Похађала је Учитељску школу, разред иза мене. Први пут улазим у ову кућу. Примила нас је мајка Матићевих. Достојанствена жена. Када јој је Пашић веома пробраним речима објаснио циљ нашег доласка, она, не оклевајући, рече:

— Па, шта, Мишо (изгледа да су се раније познавали), побогу! Када сам партизанима дала троје деце, даћу и машину! Није ваљда она вреднија од деце?! Него, чекајте, седите, спремићу вам кафу!

Тако омо Пашић и ја добили и машину и кафу. Тад сам, иначе, први пут у животу и попио црну кафу. У наше време млади је нису пили. Додуше, била је то јечменица, али на ствари ништа не мења.

Још један догађај памтим и данас. Жао ми је само што нисам забележио тада име те породице.

Негде иза круга касарне, према делу града званом Камено корито, ушли омо у омању приземну кућицу од собе и кујне. Видим, сиротиња нека. Када смо ушли у кухињу, за машином је седела жена тридесетих година. Око ње свила ое деца, њих четворо, све једно другом до ушију. Најстаријем је око 6 година. Поред машине седела је још једна жена, комшинка, којој је домаћица нешто шила.

Пашић објасни зашто омо дошли.

Домаћица пребледе. Погледа за тренутак у нас двојицу, па у машину, па у децу...

Наста мучна тишина, коју поремети домаћица, једва чујним гласом:

— Па, ако се мора, да дам!

Истог трена устаде, као да ту машину више не осећа својом.

Пашић брзо процени ситуацију. Упита је:

— Имаш ли мужа?

— Не. Пошноу је у априлском рату.

— Од чега живиш?

— Шијем по мало комшилуку.

Пашић се окрену мени, као да жели да ме пита шта да радимо. Ја само климам главом потврђујући да саоећам са домаћицом. Одлука је, ипак, на Пашићу и лакну ми кад рече:

— Слушај, домаћице! Нећемо ти узети машину. Седи и ради. Видећу у Одбору да ти и неку по'моћ дадемо! ...

Изађосмо из куће брзо уз топло захваљивање домаћице и њене комшиике. Пашић ми напољу рече:

— Овој деци је сад потребнија шиваћа машина. Ми ћемо за нашу радионицу наћи другу!

У чети градског Народноослободилачког одбора

У међувремену, док сам мшао са задатка на задатак, у Ужицу је, у саставу Ужичког партизанског одреда, формирана и чета градског Народноослободилачког одбора. У то време био сам „слободњак“, борац с пушком, али без чете. Моја ранија чета је после мобилизације нових бораца реорганизована, Одред је нарастао, стигли су нови борци, изабрана друга руководства, а није ки била више у Ужицу. Пошто су, очигледно, ту где сам био још рачунали на мсне, најприродније је да су ме формацијски прикључили овој новоформираној чети.

Комаидир чете био је Јакко Томановић, кафеџија, а комесар Радисав Пауновић, сарачки радник. Оба одборници НОО. Чета је добила две просторије пржо пута општинске зграде, у кући, на спрату, у којима су пре рата биле канцеларије Шумјске или Пореске управе. Прикључен је касније и пољски телефон.

Састав чете је био:

- одборници градског Народноослободилачког одбора,
- стални чланови тела и комисија НОО,
- део бораца распоређених на рад у Команди места,
- део службеника НОО,
- изван број лица која су у чету дошли по другом основу.

Укупно је било око 80 припадника у чети.

Већ из састава се види да је чета имала специфичан карактер. У њој су се скао борци налазили људи који су преко дана обављали друге задатке за народноослободилачки покрет, а само по потреби, неки мање, неки више, укључивали се у војне задатке. Десетак припадника чете, углавном млађих годишта, био је сталније ангажован на војним задацима, које су давали Штаб одреда или Команда места,

Ја сам, што се тиче дневних задатака, и даље био на вези у Команди места, а по формирању чете претежно сам се налазио у њој, помажући комесару чете Пауновићу у понеким пословима, Ми млађи, а било нас је свега неколико, комесара смо звали „чика Радисав“. Он се на то није љутио, нити је покушавао да нас исправи. Они старији звали су га једноставно „Чича“.

Чика Радисав, сарачки радник, предратни члан КП, одборник градског НОО и комесар чете, био је, слободно могу рећи, душа чете, њена најмобилнија личност. Веома поштована, Умео је он људе да саслуша, да разуме, за свакога је имао по неку лепу реч. Наравно, и командир чете Јанко Томановић био је цењена личност, али је он имао великих обавеза у НОО, па је чика Радисав више био у чети и водио рачуна о многим пословима.

Није ми познато како су формулисани задаци чете приликом формирања, јер о томе нема докумената, али сигурно је да

је она брзо нашла своје место. То се види по томе што она ниједном није ушла у надлежност других јединица. Има, пак, обрнутих случајева — да су после рата при сећањима на догађаје у Ужвуду задаци које је обављала ова чета припоисвани другима. Неки су је чак називали градском стражом иако припадници ове чете нису чували ниједан објекат у граду, нити им је то могао бити задатак, јер оу страже биле целодневне. Многи су је називали „Одборничком четом”⁷ и то најближе одговара њеном саставу.

Чета градског Народноослободилачког одбора је у својој двомесечној делатности имала задатке безбедносног карактера, а према потреби извршавала је и борбене задатке. Без претензија да дам коначне судове о тој чети, навешћу само неке од задатака и акција за које се лично сећам да их је водила:

1. Ноћне патроле по граду и околини (део бораца оваке ноћи);
2. Одржавање „мртве страже” на Локвама и Сарића осоју, сваке друге ноћи по пола чете;
3. Учешће у борби против четника 1. и 2. новембра;
4. Обезбеђење транспорта резерви хране и другог материјала приликом евакуације за Златибор;
5. Учешће у борбама за одбрану Ужица 28. и 29. новембра,
6. Остали задаци, које су обављале деоетине или мање групе и појединци на задацима Штаба одреда и Команде места.

У неким материјалима рађеним после рата читао сам да су припадници ове чете вршили и обезбеђење Комисијама НОО приликом откупа жита или конфискације имовине појединцима. Мени то није познато, а ни лично нисам суделовао у томе. Мислим, ипак, да су то радили припадници Градске милиције.

На основу овако постављених задатака и сходно њеном карактеру, чета је радила повремено у пуном саставу, а знатно више у деловима. У пуном саставу била је у следећим приликама: на дан формирања, приликом поете представника Брховног штаба и команданта Одреда Душана Јерковића, у борби против четника 1. и 2. новембра, на паради поводом прославе октобарске револуције 7. новембра и у одбрани Ужица 28. и 29. новембра. Остале задатке чета је извршавала у омањеним саставима.

Није ми познато да ли је у чети поетојала партијска организација, пошто нисам био члан КП. Актив СКОЈ-а је поетојао. У њему омо били нас тројица. Један трговачки помоћник, чијег се имена више не сећам, радио је у једној од секција НОО па је по том основу распоређен у чету. Други је био сарачки радник, али не знам по ком основу је припадао овој чети. Ја сам одржавао везу са МК СКОЈ-а, да не кажем да сам био оекретар Актива, јер нас је, заиста, било мало. У чети се радило политички. Пошто се по пола чете налазило еваки други дан, због одласка у патроле или на мртву стражу, убичавало се да се ови нађу сат раније и тада оу организована предавања, политичке информације и дру-

гс врсте политичких разговора. Повремено су на ове састанке долази ЈШ Вукола Дабић и Мишо Ковачевић, а једном и представник Врховног штаба са Душаном Јерковићем.

Кад сам већ код ове чете, додао бих једну епизоду која ми се оштро урезала у сећање, а у неку руку представља мој лични доживљај:

Рекао сам већ да је наша чета имала задатак да организује ноћне патроле по граду и да обилази стражарска места. И ја сам веома често био у патролама. Првих дана као члан патроле, а каоније су ме одређивали и за вођу патроле.

Мој први деби као вође патроле био је овакав:

Пошто сам добио маршруту, одзив и лозинку, кренуо сам са још двојицом бораца на извршење задатка, Обишли омо стражарска места код моста, затим у колници, па код железничкот моста, у ложионици и на железничкој станици и потом смо пругом кренули према Ади, где је било једно стражароко место код складишта муниције. Уопут омо наишли на стражароко место код излазне скретнице, у усеку, преко пута места где се данас налази Опортока хала у парку, само с друге стране реке. Ту је била и једна мала железничарска чуварока кућица. Када смо са стражаром обавили послове препознавања, он нам рече да уђемо мало у кућицу и да се огрејемо. Била је јесењска ноћ, хладњикава. Жељезничари су у малу бубњару убацили угља и било је топло унутра. Тек што крочих, неко ме ухвати за мишицу. Изведе ме напоље. У слабој оветлости приметих оца. То је наш први службени сусрет у ослобођеном граду. Као жељезничар приступио је Жељезничкој партизанској чети. Те ноћи био је дежурним и по својој дужности обилазио је страже на жељезничким постројењима.

Повуче ме на другу страну кућице од оне где се налазио стражар.

— Слушај, сине, рече ми озбиљно. Јасно ми је да треба да будеш ту где си. Знаш да мораш да идеш и у патроле. Али, зашто да будеш вођа патроле? Војску ниси служио, а ево, погледај, само код нас ови стражари су служили војску. Познају добро војне законе. Шта ако заборавиш лозинку и одзив? Они ће одмах пуцати, без пардона!

У помрчини не видим очево лице. Знаш да је брижно. Али ни он не види моје лице, забезекнуто. Хтео бих нешто да кажем, но заетадох. Отац је отац. Он увек своје дете види као дете. Запо одћутах, иако се у себи нисам сложио с њим.

Ушли смо у стражару заједно. После кратке паузе позвао сам своје другове да идемо даље. И стао на чело патроле!

Са вагоном оружја и муниције за краљевачки фронт

У извршавању различитих задатака које сам добијао од Команде меота или чете добио сам и прилику да путујем једним де-

лом слободне Ужичке републике. Задатак ми је био да пратим вагоне са оружјем и муницијом, које је ужичка фабрика оружја слала краљевачком фронту, по налогу Врховног штаба.

Тај прмјатан задатак добио сам чак два пута.

Била је то рутинска пратња нас тројице бораца једног вагона од железничке станице Ужице до Чачка, са поштом за Штаб Чачанског партизанског одреда. Можда се о та два путовања и не би имало шта посебно рећи да се на једном од њих није догодио непредвиђен случај, који је у задатак унео и драматику. Нисам ни данас сигуран да ли је то било приликом првог или другог путовања, али то и није мнош важјно.

Дошдило се ОВО:

Била је већ друга половина остобра када сам у Команди места, директно од Вуколе Дабића, добио задатак да, са још два борца, путујем у Чачак. Добили смо и проуоницу на којој је била она уобичајена реченица да нам успутне власти не праве сметње, већ да нам укажу помоћ ако затражимо. Не оећам се ко је био потписник пропуснице, неко из Врховног штаба или Штаба одреда.

Са Вуколом је у канцеларији био и један друг кога нисам познавао. Речено ми је да је из фабрике оружја. Са њим заједно отишао сам на железничку станицу да примим вашн и да сачекам да дођу још двојица другова, јер они још нису билш опремни за пут.

Вашн је био утоварен и затворен. Чувао га је с пушком радник фабрике оружја. Од њега сам преузео и стражу и вагон. Примопредаји је присуствовао и комесар железничке станице Драгослав Цекић.

Примио сам прописно затворен вагон, блумбиран. Садржина вагона нама пратиоцима није била позната. О томе је већ све написано у пиому које сам у запечаћеној коверти примио у Команди места, а упућено је Штабу Чачанског партизанског одреда. Речено нам је само да је у вагону оружје и муниција. Наравно, указано нам је на ову озбиљност задатка, као и како да се владамо у одређеним оитуацијама.

Све до поласка воза вашн је стајао на утоварном колосеку. Пристигла су и друга двојица пратилаца. Негде пред полазак воза наишао је Драгослав Цекић да провери како је вагон постављен. Није био задовољан. Наиме, кочиона платформа нашег вашна била је окренута у правцу кретања воза, и то је било добро, али на вашну иза нашег ниомо имали платформу. Тако нисмо могли контролисати вагон позади. Цекић тада нареди маневристи да ое иза нашег вагона нађе вагон који има платформу напред и то је брзо урађено. Тако омо моглш боље да се распоредимо. Један од нас заузео је место на платформи вагона са

оружјем и муницијом, а двојица, на платформи наредног вагона. Контрола је била потпуна.

Пред сам полазак воза наш вагон је прикачен негде при крају композиције. Само два-три вагона било је још иза нас. Воз је мешовити. Иза локомотиве и службених кола налазиле су се две или три путничке класе, а остало су били теретни вагони.

Ми, наравно, нисмо смели да идемо у класу, Седели смо на платформама два вагона и више смо личили на неке безбрижне младиће који путују „на слепо“, него на спроводнике тако важног и драгоценог терета. Одавале су нас само пушке.

Све је у почетку ишло добро. Неометано смо чак прошли и Пожегу, тај најнесигурнији пункт између Ужлица и Чачка. Ту су четници покатакд вршећи контролу саобраћаја знали добро да опљачкају ваше са храном или оружјем, што су партизани слали из једног места у друго. Нас, срећом, тога дана нико није контролисао.

Био је леп дан, за разлику од другог путовања када је лила киша. Путовали смо по дану. Била је то лепа прилика да мало загледамо тај крајичак слободне нам домовине. Били смо веома расположени, младалачки срећни. Видели смо усом трагове борби и разарања, али и много руку које су нам махале. Ми смо им одмахивали у знак поздрава.

На домаку Чачка у једном тренутку воз стаде. Крену мало уназад, па отег стаде. Наш вагон тако доше у један невелики уок.

— Авион! — викну неко.

Сви искочисмо из вагона и легомо на банкину усека. До нас одмах легаше и борци једне чачанске десетине, који су у оближњи вагон ушли у Овчар Бањи.

Због кривине ни смо могли да видимо шта се напред дешава. Не знамо ни где смо. Горе у ваздуху приметисмо један авион. Био је типа „Брегеј“. Избацује бомбе у правцу нашег воза. Колико се сећам, бомбе су биле нанизане, више њих у низу.

— Другови, да га гађамо! — предложи један од Чачана.

На брзину сви уперисмо пушке и испалисмо плотун. Наравно, без неког прорачуна. Пуцали смо у авион када је био изнад нас.

— Не пуцајте, аман бог!, виче на нас железничар који је био завршни кочничар на нашем возу... — Биће горе за нас!

Немадосмо више ни прилике. Авион се удаљио када је избацио неколико низова бомби. Чули смо детонације на предњем делу нашег воза. И то је све. Нас тројица нисмо смели да се удаљавамо од вагона, Железничар са завршне кочнице данесе вест да напред има жртава. О детаљима није ни он више знао. Само је додао да будемо крај вагона, јер ће доћи из Чачка друга

локомотава, да преузме неоштећени део композиције, пошто је наша локомотива била оштећена.

Убрзо ое то и догодило. Пошто је тај предњи део воза већ био на железничкој станици, није било тешко да се неоштећени део композиције другим колоококом извуче и пребаци у Чачак.

Већ се добро спустио мрак кад смо стигли у Чачак. Сазнадоамо да су тога преподнева град бомбардовале „штуке“, да има порушених кућа, али не много жртава.

Вагон смо пријавили Комесаријату жељезничке станице, другу Кнежевићу или Станишићу, не сећам се баш тачно имена. Сећам се само да сам га препознао по томе што је пре рата био понуларан фудбалер чачанског клуба и да је нама ужичанима загарчавао спорско навијање, јер смо чак и на свом терену од њих губили. А он је био увек одличан. Кажем му то. Смеје се па додаје да би било добро да организујемо и једну партизанску фудбалску утакмицу...

Вагон је одмах пребачен на претоварни колосек, је од Адрана, где је оружје и муниција требало да се шаље, више није ишао наш „џира“, већ воз широког колосека. Али, вагон није отваран, док се нисам вратио из Штаба Чачанског одреда, где сам однео писмо.. Са овлашћеним лицем из Штаба одреда вратио сам се на станицу и тако смо званично предали пошиљку и били смо ослобођени задатка.

Били смо уморни и нерасположени због догађаја који нисмо могли да заборавимо, али некако и задовољни што смо упркос недаће успешно стигли на циљ и задатак извршили.

Тек сутрадан, или нешто касније, када смо се вратили у Ужице, сазнали смо детаље тог бомбардовања. Дотодило се то на самој железничкој станици Пријевор. Међу погинулим били су тада Жика Поповић, члан КПЈ и истакнути политички и културни радник из Шапца и Небојша Малетић, адвокат из Сремске Митровице, члан Главног одбора Народне сељачке странке, који се изјаснио за НОП. Они су по задатку Врховног штаба путовали у Чачак. О томе је писала ужичка „Борба“, а поводом погибије њих двојице објавила некрологе.

Због тога данас и могу да наведем датум тога нашег путовања. Био је 21. октобар 1941. године.

Ми смо свакако добро прошли. У чети смо ово наше путовање прокоментарисали још једном оедам дана касније, када смо сазнали да су појешки четници скинули с воза шпанског борца и команданта Шумадијског партизанског одреда Милана Благојевића и убили га.

На крају сећања на овај догађај да дам још једно дужно објашњење: Не могу, на жалост, да се сетим имена четворице других пратилаца. Поуздано знам да <у једном са мном ишла два борца из чете НОО, а други пут, чини ми се, из саме фабрике

оружја. Уосталом, ако је неко од њих још жив, можда ће га ови редови подсећати да напише своје сећање о томе.

Моторном дресином кроз део територије Ужичке републике

Још једно путовање, наравно службено, имао сам прилику да обавим. Овог пута био сам у једној тужној мисији.

Било је то 22. новембра 1941. године.

Тога дана, негде око подне, јавио ми је комесар чете Пауновић да сам хитно позван на неки омладински састанак у Соколану. Било је већ прошло подне када сам стигао у малу салу овог здања, на првом спрату. Састанак је већ био почео. Просто сам се увукао да не би ометао рад, а пошто је све то било на брзину, ношо сам и пушку.

Какав је то »састанак био, не сећам се. Једино памтим да, када сам улазио, својим пламеним говором скренуо ми је пажњу секретар Окружног комитета СКОЈ-а Добривоје Видић Баја. У сали је било двадесетак омладинаца и омладинки.

Није прошло ни десетак минута од мог уласка, када грмну иека експлозија. Са прозора сале угледасмо из прагвца Дов:арја два густа црна млаза дима, који су, као у некој вулканској ерупцији, просто сунули у небо.

Нежо викну: „Авиони!"

Сви истрчасмо напоље, јурећи узбрдо према чесми званој „Кука^{7/}, ка брду Забучју. Чим изађосмо напоље, увидесмо да авиона нигде нема. Дан је био леп, оунчан. Нигде облачка. Сви се враћамо назад у Соколану. Нисам још био стигао ни до улазних врата, кад отуд искаче Добривоје Видић. Он изгледа није ни излазио, већ је телефоном тражио везу да види шта се догађа.

— Трчи хитно преко пута у школоку полиислинику и на пут изнеси сва носила која тамо имају. Сад ће доћи ауто да их преузме.

Био сам му први на домашају и примих наређење. Немам времена ни да питам шта је. Претрчим преко пута и уз помоћ ту присутних болничара, изнесемо четири или пет носила, колико смо пронашли. У том стиже и путнички, штабски ауто. Покушаамо да ношла убацимо унутра, али не иде. Опет бану друг Видић:

— Ста!ви ношла горе, на кров аута, а ти уђи у ауто и руком оридржавај. Секунди су у питању!..

Тако и урадим. Полустојећи у аутомобилу придржавао сам носила са десне стране, а шофер је левом руком држао најдоње носило, а десном возио. Још увек не знам ни где идемо, нити шта се догодило. Питам шофера:

— Саботажа у трезорима, каже ми. Има много погинулих!

У главној улици, куда пролазимо, гужва. Народ је изашас да види шта се догађа, Једва се пробијамо. Од мостића на *Лит*

— празнина. Цела раскроница пуста. Кордон бораца већ је био затворио све прилазе. Детонације и даље одјекују, дим сада из близине делује још стравичније.

На празном простору раокрснице стајао је Слободан Пенезић Крцун. Као да га и данас гледам, тако ми је та оцена унечатљива. Био је у неком дугачком шињелу, откончан. Са чизмама на ногама. У руци је држао пиштољ. Био је бео као зид. И хладан. Оштра погледа. Омамљен од догађаја, озлојеђен. У њему су се били измешали и бес због онога што се догодило, и жалост за оним што види. .. Али присуство духа није био изгубио. Наредивао је, распоређивао људе за спашавање што ое спасити може, свакоме ко му је био потребан давао је конкретан задатак... Како је само могао да буде толико концентрисан да све види шта треба учинита у том заиста тешком тренутку?!

Када сам му се јавио са ноелима, хтедох да се повучем. Он ми, међутим, рече да пођем с њим.

Пришли смо капији стоваришта грађе, власништво браће Ђокића, које се налазило на самом десном углу, преко пута зграде Банке, на путу према железничкој станици. Капија је била велика, двострана, затворена жицом, без катанца.

Крцун одвеза жицу, одшкрину једна врата, загледа унутра. Затим остави једна врата тако одшкринута и рече ми:

— Овде да стојиш и никога да не пушташ унутра!..

Стадох ту, али ми не би јашо зашто. Тек после пар минута и то сазнадох. Другови који су већ почели са спашавањем рањених и рашчишћавањем рушевина око тунела у ком се експлозија збила, почели су у овај затворени простор на носилима да доносе лешеве и остатке погинулих.

Ту сам стајао око два сата. То су били најтежи тренуци у моме животу. Поред мене су проносили угљенисане лешеве, који се нису могли ни препознати. Само телеса, опаљена, црна, Нека без главе, руку, само трупови. Много дечјих руку и ногу...

Знао сам да су настрадали претежно недужни грађани, жене и деца. Већина је дошла да сачува живот од бомбардовања, а зла рука саботера не бира жртве...

У току читавог рата имао сам и других тешких тренутака и личних драма, али је ова најжачала све. Дам себи реч да нећу више погледати ни једно носило које наилази. Али само ме нешто вуче да још гледам, као што се и сузе саме сливају низ лице, дрхти и моја брада,

У неким моментима просто ми је долазило да побегнем. Али задатак је задатак. . А још кад видим Крцуна!

После два сата дежурања прилази ми опет Крцун са једним борцем. Препознам Драгана Алемпијевића, иначе мог школског друга. Носи пушкомитраљез. Био је борац Драгачевског батаљона. Драган држи неке папире.

— Ићи ћеш с њим!, рече ми кратко Крџун.

Грађани су били већ у то време повучени знатно даље од места где сам ја стајао, а сви прилази су били блокирани. Драган је већ био добио задатак и требало је да још један борац иде с њим.

Крећемо према железничкој станици. Питам Драгана куд ћемо. У Пожегу, Чачак и Горњи Милановац, одговара.

На железничкој станици чека нас моторна дреоина. Драган са пушкомитраљезом седа назад, а ја поред возача.

Кад смо стигли у Пожегу, био је већ мрак. Одемо у Команду мбста. Драган показује налог Главног штаба да се у апотекама реквирирају ови лекови за опекотине, завоји, газе. Дежурни силази са нама у апотеку. Апотекар се двоуми. Не противи се, али, каже, не сме да остане без ичега, а ионако има мало.

Дежурни нам рече да мало сачекамо. Оде некуд. Врати се брзо са једним другом, кога нисам познавао, али по много чему судећи, био је Миливоје Радовановић Фарбин. Он погледа пиомо, па се обрати апотекару:

— Без поговора спакујте све што имате. Рањеника у Ужицу има много!..

Ми ниомо чекали да се све то спакује. Договорили смо се да кренемо у Чачак, а пакети ће бити на железничкој станици када се будемо враћали.

У Чачку је било све брзо завршено. Драган и ја нисмо имали ни потребу да идемо у апотеку. Чачани су све то преузели на себе. И пребациће све на станицу до нашег повратка из Горњег Милановца.

Изненадило нас је што је те ноћи Чачак био окоро сав у мраку. Драган изнесе мишљење да је град замрачен, због бомбардовања.

— Не, рекоше у Штабу одреда. И код нас је данас била нека експлозија у електричној централи, али још ниомо сигурни да ли је била саботажа..

— Видели сте на улазу у Штаб велики транспарент на коме пише да жене и деца града Чачка захтевају да се братоубилачка борба обустави, каже нам дежурни у Штабу. Ми смо с наше стране учинили све, али четници имају друге циљеве. Желе да нас униште.

Тај дежурни био је човек средњих година. Са брижним лицем, опхрван тим дневним догађајима, он нас упита:

— Па ви сте, другови, сигурно гладни?.

Одиста били смо гладни. Калсемо да немамо времена да чекамо. Он нађе решење:

— Знате шта, Милановац је скоро горео. Швабе су га запалиле. Можда они и неће моћи ништа да вам даду. Зато је боље да их најпре упитамо, па ако имају, идите. Дли, док не добијемо везу даћемо вам да нешто вечерате!..

Тако и би. Ми једемо, а залагаји неће у уста. Ове се у нама ускомешало и од експлозије у Ужицу и од ове оитуације у Чачку. Кажемо другу да имамо возача и да вероватно и он није вечерао. Средићемо ми и за њега, кратко нам одговори. И донеше нам да и њему нешто понесемо.

Из Милановца стиже одговор да, ипак, дођемо. Немају много, али даће што има.

Још једном нас Чачаии пријатно изненадише. На железничкој станици нас је чекала њихова моторна дреоина и одморан Еозач. Кажу нам, да наш треба да се одмори и да после вози за Ужице. Лепа пажња!

Већ је била прошла поноћ кад смо у Милановцу на станици дреузели пакете. Лично је дошао командант меета. Како сам каоније сазнао, био је то Богдан Оклопија. И још један лекар >е био ту. Док су пакети товарени, распитивали су се за експлозију. Пред полазак рекоше нам да упитамо другове у Ужицу требају ли им лекари. Ако треба, послаће их одмах.

У повратку лако пролазимо кроз Брђане, за разлику од долаока. Кад омо од Чачка ишли кроз речну долину иза Брђана, са околних брда четници су зануцали на нас. Верооватно су мислили да се то возе партизански функционери. Драган, плаховит и брз хоће да им одговори пушкомитраљезом. Око нас фијучу меци. Возач нам даде знак да не одговарамо палбоом. Изгледа да има искуства са четницима. Убрза дресину, па угаси и мотор и светла. Тако идемо под инерцијом педесетак метара. Мрак нас штити. Чујемо како меци фијучу све даље... После два-три његова гашења изађосмо из опасног поља.

У Чачку и Пожеги покуписмо све што су нам донели. Било је газе, завоја, флаша са уљима и мното чега драгоценог за рањенике. Већ је било прошло седам часова ујутру 23. новембра, када смо стигли на севојничку железничку станицу. Ту нас је затекла директива да све предамо другу који нас је чекао. Нисмо ни знали да је гро рањеника пребачен током ноћи у зграду Пољопривредне школе.

Ноћ је била напорна, али нисмо жалили. Дали смо и ми неки допринос за лечење недужних рањених грађана, Са општег становишта, партизаноког, ту ноћ смо доживели Драган и ја као још један успешно положен испит из људске солидарности, што су их показали другови у Пожеги, Чачку и Горњем Милановцу.

Љубо МЛАЂЕНОВИЋ